

رفسنجان، جان پسته ایران

محمود ابطی
فعال صنعت پسته

به موجب روایت‌ها، پسته در حدود ۴۰۰ سال قبل از این در روستای تاج‌آباد کهنه رفسنجان کشت شده است. می‌گویند این درخت از خراسان به اینجا آورده شده است. ما امروز راجع به درستی این روایت‌ها معیاری نداریم، اما شواهدی در تأیید آن‌ها وجود دارد و از جمله اینکه هنوز پیرترین درختان پسته رفسنجان در تاج‌آباد هستند و کشاورزان این منطقه در مقیاس محلی متخصص‌ترین کشاورزان پسته کار بوده‌اند. در میان مناطق قدیمی که در آن‌ها پسته‌کاری شده بود رفسنجان آخرین محل بود، اما در رفسنجان بود که در این زمینه تحول اساسی صورت گرفت. در اوایل قرن گذشته مرحوم آقا سید مهدی اوحدی، باغی احداث کرد و از زمان احداث تا زمان مناسب برای پیوند زدن درختان مختلف را تحت نظر قرار داد تا اینکه درختی را که از همه پر محصول‌تر و کم‌آفت‌تر بود انتخاب کرد و با استفاده از آن درختان جدید را پیوند زد. اقدام وی باعث شد اولاً یک نوع پسته که بعدها به نام خود ایشان مشهور شد، وارد میدان تولید شود. مهم‌تر از آن پیوند زدن کلیه درختان پسته باعث شد زمان کمتری برای به دست آوردن محصول صرف شود. این زمان ۱۰ تا ۱۲ سال به ۶ تا ۷ سال کاهش یافت. در آن سال‌ها بسیاری از کشاورزان برای پیدا کردن بهترین پیوند کار می‌کردند. مسئله به حدی جدی بود که مرحوم آگاه به فکر پیوند زدن درختان بنه افتاد و به کمک پیوندزنی‌های تاج‌آبادی بسیاری از آن‌ها را پیوند زدند. پسته به‌خودی‌خود توسعه نیافت بلکه همراه بود با کار سخت و حوصله و تعامل کشاورزان رفسنجانی.

درخت پسته را باید کاشت و چند سال انتظار کشید تا به محصول برسد. کاشت درخت احتیاج به سرمایه دارد. باید سرمایه‌گذاری کرد، چندین سال صبر و تحمل نمود تا از سرمایه‌گذاری نتیجه گرفت. بنابراین کاشت پسته علاوه بر شرایط طبیعی مناسب مستلزم تمرکز سرمایه است، آن‌هم در حدی که بتوان برای بازگشت سرمایه انتظار کشید. تا قرن نوزدهم اولاً تولید پسته بسیار محدود بود و ثانیاً در باغ‌های پسته علاوه بر پسته سایر نباتات را می‌کاشتند. هر جا که آب و زمین مناسبی بود اندکی پسته می‌کاشتند و برای این امر هزینه زیادی نمی‌پرداختند، اما در اواخر قرن نوزدهم میلادی با صنعتی شدن اروپا و به دنبال

مناسب بودن
شرایط طبیعی
در رفسنجان دو
وجه داشت: یک
وجه آن مناسب
بودن منطقه
برای کاشت این
محصول و وجه
دیگر آن مناسب
نبودن منطقه
برای کاشت سایر
محصولات بود.
قبل از توسعه
پسته‌کاری
در رفسنجان
در مقایسه با
سایر مناطق
پسته‌کاری استان
این منطقه برای
تولید محصولات
کشاورزی استعداد
چندانی نداشته
است.

آن گسترش مبادلات جهانی با اقتصاد کشورهای غیر صنعتی از جمله ایران، وضعیت جدید پیش آمد. در این وضعیت تجارت خارجی ایران نسبت به پیش از آن رونق زیادی پیدا کرد. رونق تجارت خارجی سبب شد تا پسته که از جمله محصولات قابل صدور بود، امکان بالقوه بیشتری برای ورود به بازار جهانی پیدا کند. از این به بعد به دلیل تقاضایی که برای پسته ایجاد شد، در میزان تولید آن تحول اساسی صورت گرفت. با شرایط جدید در صورت موجود بودن سرمایه اولیه لازم و اوضاع طبیعی مناسب، توسعه تولید پسته مقدور بود، اما در رفسنجان هم شرایط طبیعی و هم سرمایه اولیه لازم موجود بود. مناسب بودن شرایط طبیعی در رفسنجان دو وجه داشت: یک وجه آن مناسب بودن منطقه برای کاشت این محصول و وجه دیگر آن مناسب نبودن منطقه برای کاشت سایر محصولات بود. قبل از توسعه پسته‌کاری در رفسنجان در مقایسه با سایر مناطق پسته‌کاری استان این منطقه برای تولید محصولات کشاورزی استعداد چندانی نداشته است. به نوشته وزیری (کتاب جغرافیای کرمان) در حدود سال‌های ۱۲۹۳ ه.ق (۱۸۷۶)

میلادی) در رفسنجان تقریباً به اندازه سیرجان غله تولید می‌شده، درحالی‌که دشت رفسنجان بزرگ‌تر و تعداد روستاهای آن بیشتر از سیرجان بوده است. از اواخر ۱۸۶۰ میلادی به بعد در رفسنجان سرمایه لازم برای احداث باغ‌های پسته موجود بوده است. این سرمایه اولیه از راه تولید پنبه و به دلیل گران شدن فوق‌العاده آن در زمان جنگ‌های داخلی آمریکا به‌دست‌آمده بود. در استان (ایالت) کرمان، رفسنجان از جمله مناطقی بوده که پنبه نسبتاً زیادی تولید می‌شده است. بنا به نوشته وزیری در ۱۲۹۳ ه.ق تولید پنبه رفسنجان از سایر مناطق استان کرمان بیشتر بوده و در اینجا چهار برابر سیرجان پنبه تولید می‌شده. در مورد گران شدن فوق‌العاده پنبه در طول جنگ‌های داخلی آمریکا، جمال‌زاده (در کتاب گنج شایگان) می‌نویسد «در طرف چهار سال جنگ‌های داخلی آمریکا که در موقع منسوخ کردن غلامی و بردگی به وجود آمده بود از سال ۱۲۷۷ تا ۱۲۸۲ ه.ق (۱۸۶۰ تا ۱۸۶۵) طول کشید و در مدت این چهار سال آمریکا که منبع مهم تجارت پنبه است نتوانست پنبه به عمل آورد. به این مناسبت کار محصول پنبه ایران بالا گرفت و در این وقت کار صادرات پنبه ایران به ۱۲ میلیون لیر انگلیسی رسید». در همان زمان نویسنده کتاب فرماندهان کرمان درباره رویدادهای دوره والی گری وکیل‌الملک که در فاصله سال‌های ۱۲۷۷ تا ۱۲۸۴ ه.ق حاکم کرمان بوده می‌نویسد «از اقبالش مخلوچ که قیمتی نداشت سه سال متوالی یک من تبریز ۳۰۰۰، ۵۰۰۰ و ۷۰۰۰ دینار شد. قیمت املاک یک برده گشت». ده سال پس از آن وزیری در مورد رفسنجان می‌نویسد: «قیمت املاکش بیشتر از سایر بلوکات تفاوت کرده، اربابان آنجا مردمانی با مکتب و ثروت شدند». از سال‌های ۱۲۵۰ شمسی به بعد درحالی‌که در رفسنجان از هر جهت برای تولید پسته آماده بود، تولید سایر محصولات با مشکلاتی مواجه بود. در آن سال‌ها محصولات عمده کشاورزی عبارت بود از پنبه، گندم، جو و روناس. پنبه پس از پایان یافتن جنگ‌های داخلی آمریکا سال‌های طلایی خود را سپری کرده بود. البته بعد از آن کارخانجات نساجی روسیه خواستار پنبه ایران شدند و پنبه کاملاً از رونق نیفتاد، اما بعد از اینکه در سال ۱۳۱۳ (زمان حکومت رضاشاه) پنبه به انحصار دولت درآمد، با توجه به سیاست‌های ارزی آن دوره، درحالی‌که پسته به علت صادراتی بودن رونق پیدا کرده بود، تولید پنبه رفسنجان از رونق افتاد تا اینکه در سال‌های دهه ۱۳۳۰ کلاً منسوخ شد. دو محصول دیگر منطقه گندم و جو بودند که زمین رفسنجان از ابتدا استعداد چندانی برای تولید آن‌ها نداشته و با رونق تولید پسته اهمیت خود را از دست دادند. همچنین از حدود سال‌های ۱۳۳۰ به بعد، رواج رنگ‌های صنعتی به تولید روناس که ریشه آن در رنگرزی مورد استفاده بود، پایان داد.

خلاصه کنیم: از اواخر قرن نوزدهم با تقاضایی که بعد از توسعه

مبادلات تجاری جهانی برای پسته به وجود آمده بود، شرایط برای توسعه تولید پسته مهیا شد. در این شرایط مناسب، منطقه رفسنجان محلی بود که در آن هم سرمایه کافی برای پسته‌کاری تمرکز یافته بود و هم طبیعت آنجا برای کاشت پسته مناسب بود؛ درحالی‌که برای سایر محصولات چندان مناسب نبود. به این علت‌ها بود که موتور پسته‌کاری ایران در رفسنجان روشن شد. در فاصله زمانی کوتاهی تمام اراضی رفسنجان تبدیل به باغ پسته شد. رفسنجانی‌ها به این حد هم قانع نشدند، وقتی دیگر زمینی در رفسنجان باقی نماند، ابتدا در سایر شهرهای استان و پس از آن در هر جا که توانستند و فرصتی پیش آمد، به تولید پسته پرداختند. به‌درستی می‌توان گفت در هر جای ایران که پسته‌کاری شده، ردپای رفسنجانی‌ها قابل دیدن است. رفسنجانی‌ها پیش‌قراولان تولید پسته در ایران هستند.

با تبدیل شدن رفسنجان به مرکز اصلی تولید، تجارت پسته هم در این شهر رواج یافت. در رفسنجان تجار و شرکت‌های بزرگی به خرید و فروش و صادرات پسته پرداختند که این وضعیت تا انقلاب اسلامی ادامه داشت. با وقوع انقلاب اسلامی، شرکت‌های خصوصی از فعالیت بازماندند؛ از آن زمان تا سال‌ها بعد فعال اصلی تجارت و صادرات پسته ایران شرکت تعاونی تولیدکنندگان پسته رفسنجان بود. در کنار آن به‌تدریج تجار و شرکت‌هایی در رفسنجان و سایر شهرهای استان فعال شدند در سال‌های اخیر این شرکت‌ها بویژه شرکت‌های واقع در سایر شهرهای استان اهمیت بیشتری پیدا کردند. با گسترش تولید پسته در سراسر ایران، خواهی‌نخواهی اهمیت رفسنجان از لحاظ مقدار تولید، مثل سابق نیست، اما امروز هم رفسنجانی‌هایی که در سایر نقاط ایران باغ‌دار هستند، بخش زیادی از محصول خود را به رفسنجان آورده و امر تجارت را از اینجا انجام می‌دهند. ♦♦

با گسترش تولید پسته در سراسر ایران، خواهی‌نخواهی اهمیت رفسنجان از لحاظ مقدار تولید، مثل سابق نیست، اما امروز هم رفسنجانی‌هایی که در سایر نقاط ایران باغ‌دار هستند، بخش زیادی از محصول خود را به رفسنجان آورده و امر تجارت را از اینجا انجام می‌دهند.